

Commercial Transactions (acta jur gestionis) as an Exception in Immunity of State in International Law

Sayyedyaser Ziaee*¹, Marziyeh yaghoobi²

1. Associate Professor, Department of International Law, Faculty of Law, Qom University, Qom, Iran.

2. Master's degree, International Law, Qom University, Qom, Iran

Abstract

The principle of immunity of states is one of the recognized principles in the international society. This general principle take root in equality of sovereignty of States which results not to apply jurisdiction of national courts in foreign. Intervention of States in economic, simultaneously with private persons, caused to irrationality of immunity of States; So restrictive immunity substituted full immunity of States and private or commercial behaviors (acta jure Gestionis) become as an exception to immunity of States.

For determination of acta jure Gestionis scope some criteria are assessable like nature of act , purpose of act , bargain party , properties type , profitability and governing law on transaction. Present research beside analyzing the State practices in legislating and adjudicating of United States of America, Canada, United Kingdom, Iran, Austria, Switzerland and Iraq shows that all of them have accepted the nature criteria. In addition, European Convention on State Immunity 1972 has accepted same criteria. But in opposite UN Convention of State Immunity and their Properties 2002 codified compound criteria means nature, purpose and bargain party.

Keywords: Immunity of State, acta jure Gestionis, acta jure imperii, restrictive immunity, pure immunity.

Article Type:

Original Research

Pages: 217-246

Received: 2021 March 30

Revised: 2021 July 31

Accepted: 2021 September 5

©This is an open access article under the CC BY licens.

* Corresponding Author: yaserziaee@gmail.com

استثنای «اعمال تصدی» بر مصونیت دولت در حقوق بین الملل

سید یاسر ضیایی*^۱، مرضیه یعقوبی^۲

۱. دانشیار گروه حقوق بین الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق بین الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

چکیده

اصل مصونیت دولت‌ها یکی از اصول پذیرفته شده در جامعه بین‌المللی است. این اصل ریشه در برابری حاکمیت دولت‌ها دارد که منجر به عدم صلاحیت محاکم ملی خارجی بر یک دولت می‌گردد. مداخله روز افزون دولت‌ها به موازات اشخاص خصوصی در اقتصاد، برخورداری دولت‌ها از مصونیت مطلق را امری غیر قابل قبول می‌نمود. بر این اساس، مصونیت مطلق ثبات خود را از دست داد و مصونیت محدود جایگزین آن شد. لذا اعمال تصدی به مثابه استثنای مصونیت دولت مورد پذیرش قرار گرفت.

برای تعیین حدود و ثغور اعمال تصدی معیارهای مختلفی چون ماهیت، هدف، طرف معامله، نوع اموال، سودآوری و قانون حاکم قابل طرح است. پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی ضمن بررسی اسناد و رویه دولت‌ها در عرصه قانونگذاری و قضایی شامل دولت‌های آمریکا، کانادا، انگلستان، ایران، اتریش، سوئیس و عراق نشان می‌دهد که همگی «معیار ماهیت» را برای تشخیص عمل تصدی پذیرفته‌اند. همچنین کنوانسیون مصونیت اروپایی مصونیت دولت مورخ ۱۹۷۲ معیار ماهیت را ملاک عمل تصدی قرار داده است. با این حال بعداً کنوانسیون مصونیت دولت و اموال دولت مصوب سازمان ملل متحد مورخ ۲۰۰۲ با توسعه این معیار، فرمول مختلط ماهیت، هدف، طرف و حقوق حاکم بر معامله را ملاک عمل قرار داده است.

واژگان کلیدی: مصونیت دولت، اعمال تصدی گری، اعمال حاکمیتی، مصونیت

نسبی، مصونیت مطلق.

نوع مقاله: علمی پژوهشی

صفحات: ۲۴۶-۲۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۵/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۱۴

© تمامی حقوق انتشار این مقاله، متعلق به نویسنده است.

درآمد

هر دولتی پس از شکل‌گیری و رسمیت یافتن در نظام حقوق بین‌الملل از یک سری حقوق و تکالیف برخوردار می‌گردد. برخی از این حقوق در قالب یک اصل تجلی پیدا می‌کنند؛ به طور نمونه اصل حق تعیین سرنوشت، اصل حاکمیت بر منابع طبیعی و اصل منع مداخله در امور داخلی از جمله این اصول هستند. یکی از این اصول که برای دولت‌ها به رسمیت شناخته شده است، اصل مصونیت دولت‌ها^۱ می‌باشد. این اصل ناشی از تلقی برابری حاکمیت دولت‌هاست، به این معنا که دولت‌ها در یک سیستم افقی قرار دارند و دارای حقوق مساوی هستند. دولت‌ها در مقابل یکدیگر دارای حقوق مساوی هستند؛ بر این اساس هیچ دولتی بر دیگری برتری ندارد و یک دولت نمی‌تواند نسبت به دولت دیگر اعمال حاکمیت نماید.

اصل مصونیت برای زمان طولانی تحت عنوان دکترین مصونیت مطلق^۲ قرار داشت و هیچ استثنایی بر آن وارد نبود؛ تا اینکه در قرن ۲۰ با توسعه اقدامات تجاری توسط دولت و حضور بازیگران دولتی در عرصه تجارت بین‌الملل این نظریه به دکترین مصونیت محدود^۳ تبدیل شد. به همین دلیل اعمال تصدی‌گری^۴ و اعمال حاکمیتی^۵ از یکدیگر تمییز داده شد و اصل مصونیت تنها در اعمال حاکمیتی اعمال گردید. استثناء اعمال تصدی‌گری در اسناد بین‌المللی، قوانین داخلی و رویه قضایی دولت‌ها مورد توجه قرار گرفته است. از جمله اسنادی که اقدامات تصدی‌گری دولت را استثنایی بر اصل مصونیت به شمار آورده است کنوانسیون اروپایی مصونیت دولت مورخ ۱۹۷۲^۶ (کنوانسیون مصونیت اروپا) و کنوانسیون ملل متحد راجع به مصونیت دولت و اموال دولتی مورخ سال ۲۰۰۴^۷ (کنوانسیون مصونیت ملل متحد) است که خواستار عدم اجرای اصل مصونیت در موارد اقدام دولت‌ها به اعمال تصدی‌گری می‌باشد.

1. State immunity.
2. Absolute Immunity.
3. Restrictive Immunity .
4. acta jure imperii.
5. acta jure gestionis.
6. European convention on state immunity 1972.
7. United nations convention on jurisdictional immunities of states and their property (UNCJISP) Adopted by the general Assembly of the united nations on 2 december 2004 (not yet in force)

ارزیابی دقیق این استثنای مصونیت منوط به پاسخ این سوال خواهد بود که دولت‌ها در رابطه با فعالیت‌های تصدی‌گری خود تا چه میزان از مصونیت برخوردار هستند؟ در پاسخ به این پرسش باید به سوالات دیگری پرداخته شود: اعمال تصدی‌گری در اسناد بین‌المللی از چه جایگاهی برخوردار هستند؟ رویه دولت‌ها در خصوص مصونیت اعمال تصدی‌گری دولت چگونه است؟ و معیار تفکیک اعمال حاکمیتی و تصدی‌گری چیست؟

۱. پیشینه استثنای اعمال تصدی در مصونیت دولت

شاید بیشترین تحول در حقوق بین‌الملل عرفی معاصر در حوزه مصونیت دولت رخ داده است. (عبدالهی؛ شافع، ۱۳۸۶: ۱۱) این اصل در دو دوره مجزا دو کاربرد متفاوت داشته است؛ قبل از شکل‌گیری مفهوم دولت (قبل از سال ۱۶۴۸) و دوره بعد از شکل‌گیری مفهوم دولت (از سال ۱۶۴۸ تا به امروز). دوره اول یعنی دوره حکومت سلاطین، دوره‌ای که در آن با استناد به قاعده «هیچ شخصی قادر به اعمال حاکمیت و سلطه بر شخص برابر خود نیست»،^۱ حکام و سلاطین از اعمال صلاحیت بر شخص و اموال حکام دیگر مطلقاً خودداری می‌نمودند. بعد از سال ۱۶۴۸ و شکل‌گیری مفهوم دولت - ملت، دولت‌ها به جای پادشاهان موضوع مصونیت قرار گرفتند. بر خلاف سلطان یا حاکم که شخص حقیقی و عینی محسوب می‌شود، دولت موجودی انتزاعی است که به واسطه نمایندگانی اختیارات حاکمیتی را اعمال می‌نماید. با تبدیل حاکمیت حکام به حاکمیت دولت، انتظار می‌رفت بسیاری از دیدگاه‌ها و زیرساخت‌های مصونیت حکام دگرگون گردد. (همان؛ ۱۳۸۶: ۱۳-۱۱)

ویرانی‌های دو جنگ جهانی دخالت دولت را برای بازسازی اقتصاد نابسامان دولت‌های درگیر در جنگ گریز ناپذیر کرده بود؛ همچنین توسعه سریع و ناگهانی علم در کشورهای اروپای غربی و آمریکا، کشورهای در حال توسعه را بر آن داشت تا به اقتصاد خود سر و سامانی بدهند. این امر نیاز به سرمایه‌گذاری وسیعی بود که از عهده بخش خصوصی خارج بود و یا اینکه دولت تمایلی به واگذاری سرمایه‌گذاری در این گونه صنایع اصلی و مادر نبود. معهدا در این راستا دولت‌ها خود به عنوان تاجر وارد

1. Par in parem non habet imperium (an equal does not have control over an equal).

تجاری شده و انحصار صنایع بزرگی از قبیل نفت، پتروشیمی، راه آهن و ... را بر عهده گرفتند. (کمایستانی، ۱۳۷۱: ۱۴۶-۱۴۵)

از یکسو دولت‌ها هر روز بیش از پیش کنترل فعالیت‌هایی را در دست می‌گیرند که قبلاً به ابتکار بخش خصوصی واگذار شده بود (خضری، ۱۳۹۱: ۱۳۲). از سوی دیگر با در نظر گرفتن این واقعیت که در دنیای کنونی هیچیک از دولت‌ها نمی‌توانند به مرحله خودکفایی در زمینه اقتصادی دست یابند، وابستگی دولت‌ها به یکدیگر اجتناب ناپذیر شد و روابط بین‌الدولی به منزله یکی از ضرورت‌های جامعه بین‌المللی، انکارناپذیر گردید. (ممتاز، ۱۳۷۶: ۱۹)

با گسترش تماس در میان دولت‌ها، تفسیر نوع و میزان حاکمیت دولت مسأله ساز شد. (بلدسو، ۱۳۷۵: ۱۶۷) بنابر نظر توماس سوئل^۱ تجارت بین‌المللی باید تراز باشد تا از نظر اقتصادی معقول باشد. (سوئل، ۱۳۹۴: ۳۳۶) در برخورد با این وضعیت دو راه حل وجود داشت. نخست اینکه مصونیت دولت‌ها به اعمال حاکمیتی‌شان محدود گردد و اعمال تجاری آنها استثنا شود؛ و دوم اینکه تجارت ناعادلانه که عمدتاً به ضرر بخش خصوصی است ادامه یابد. در نهایت مقاومت قابل توجه بخش خصوصی، از طرفی، و نیاز هرچه بیشتر دولت‌ها به امر تجارت و تامین اقتصاد ملی از جهت دیگر منجر به تمایل جامعه بین‌المللی به مصونیت محدود به جای دکترین مصونیت مطلق گردید. (عبداللهی؛ شافع، ۱۳۸۶: ۱۸-۱۷) مفهوم مصونیت محدود در برابر مصونیت مطلق، اشاره به تقسیم بندی اعمال دولت به اعمال حاکمیتی و اعمال تصدی دارد که طبق این تقسیم بندی، دولت در برابر اعمال تصدی خود مصونیت نخواهد داشت. (رمضانی قوام آبادی و دیگران، ۱۳۹۲: ۶۹)

پذیرش تئوری «مصونیت محدود»^۲ با استقبال اکثر کشورهای رو به رو شد. ایالات متحده آمریکا نخستین کشوری بود که در سال ۱۹۵۲، با صدور بیانیه‌ای رسمی موسوم به اعلامیه «تیت»^۳ اعلام کرد که اگرچه سیاست دولت ایالات متحده به رسمیت

1. Tomas Sowell

۲. علاوه بر تصدی‌گری استثنائات دیگری بر مصونیت دولت و اشخاص دولتی نیز مطرح است از جمله رضایت، مراجع بین‌المللی، دعوای متقابل، پایان مصونیت شخصی (در برابر مصونیت موضوعی)، پایان مهلت عنصر نامطلوب، دعوای مالکیت فکری، دعوای استخدام، شبه‌جرائم سرزمینی، جرائم بین‌المللی.

3. Tate

شناختن مصونیت حاکمیت دولت‌ها در اعمال حاکمیتی است، اما انجام اعمال تصدی‌گری را نمی‌توان مشمول اصل مصونیت حاکمیت دانست. (کمایستانی، ۱۳۷۱: ۱۴۴) بعداً همین رویه مورد قبول بسیاری از دولت‌ها و کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد قرار گرفت.

۲. قلمروی مفهومی مصونیت دولت

مصونیت دولت^۱ یا مصونیت حاکم^۲ از مفهوم وسیع «حاکمیت» مشتق شده است (Mesch, 1974: 1225). مصونیت مانع از اعمال صلاحیت قضایی دادگاه‌های داخلی بر دولت‌های خارجی است و یا به عبارتی مصونیت از صلاحیت محلی^۳ وجود دارد (عبداللهی؛ شافع، ۱۳۸۶: ۲۲). مصونیت راجع به دولت، اموال دولتی و برخی مسؤولین دولت در سه سطح مصونیت از تعرض^۴، مصونیت قضایی^۵ و مصونیت اجرایی^۶ پذیرفته شده است. محاکم اکثریت کشورها مصونیت را به عنوان یک اصل حقوق بین‌الملل به رسمیت می‌شناسند. (کمایستانی، ۱۳۷۱: ۱۴۴) فلسفه وجودی مصونیت دولت آن است که دولت‌ها بتوانند به نحو موثر نقش‌های عمومی را اجرا کنند و روابط بین‌المللی دچار آشفتگی نشود. (خلف رضایی، ۱۳۹۴: ۱۲۲) البته پذیرش اصل مصونیت قضایی دولت‌ها در حقوق بین‌الملل عرفی به معنای مطلق بودن آن نیست و این اصل نیز همانند اکثر قواعد حقوقی پذیرای استثنائاتی شده است. (همان، ۱۳۹۴: ۱۲۶)

کمیسیون حقوق بین‌الملل در سال ۱۹۸۰ «مصونیت» را ماهیتاً یک حق یا یک امتیاز محسوب می‌کند که شکل ایجابی اما ماهیت سلبی دارد. سلبی بدین معنی که مستلزم اعمال نکردن اختیار و یا عدم استفاده از صلاحیت می‌باشد.^۷ در مقابل

1. State immunity.
2. Sovereign immunity.
3. Immunity from Local Jurisdiction.
4. inviolability.
5. Jurisdictional Immunity.
6. executive immunity.
7. Second report on jurisdictional immunities of States and their property, by Mr. Sompong Sucharitkul, Special Rapporteur, Extract from the Yearbook of the International Law Commission: 1980, Vol. II (1) (A/CN.4/331 add. 1), para. 19.

کنوانسیون مصونیت ملل متحد در مواد پنج^۱ و شش^۲ اشعار می‌دارد که مصونیت از دو بخش حق و تکلیف تشکیل شده است. بنابراین اجرای مصونیت مستلزم وجود دو رکن است: منتفع مصونیت که از انجام تعهدی یا پذیرش آثار مسئولیتی رهایی می‌یابد و مخاطب مصونیت که قادر نخواهد در مقابل منتفع مصونیت از حقوق تضییع شده خود برخوردار شود. (بیگ زاده، ۱۳۹۴: ۳۹)

در کنار مفهوم «مصونیت دولت» مفهومی دیگر با عنوان «دکترین عمل دولت»^۳ وجود دارد. این مفهوم نظریه‌ای است که از نظام حقوقی کامن‌لا برخاسته است و به این معنا است که دادگاه‌های محلی حق ندارند راجع به اعمالی که دولت‌های خارجی در سرزمین خود انجام می‌دهند، رسیدگی کنند (Mathew, 2011: 3).

۳. قلمروی مفهومی اعمال تصدی

اعمال تصدی یا تجاری یا خصوصی در مقابل اعمال حاکمیتی است (Knuchel, 2011: 115). اعمال حاکمیتی به اعمالی گفته می‌شود که طبعاً به وسیله دولت‌ها صورت می‌گیرد و به علت ارتباط با موضوعات حساس سیاسی، صرفاً از طریق دولت‌ها تنظیم و اجرا می‌گردند؛ طبعاً این گونه اعمال قابلیت طرح در دادگاه‌های داخلی یک کشور دیگر را نخواهند داشت. (موسوی، ۱۳۸۹: ۸۷۵)

در تبیین مفهوم «اعمال تصدی»، عده‌ای از علمای حقوق بین‌الملل از تعریف آن امتناع کرده‌اند و خواستار تهیه فهرستی از مصادیق این اعمال شده‌اند.^۴ با این حال

۱. ماده ۵: «دولت‌ها خود و اموالشان از صلاحیت محاکم دولت دیگر وفق مفاد کنوانسیون حاضر مصونیت خواهند داشت».
۲. ماده ۶: «یک دولت باید وفق ماده ۵ با خودداری از اعمال صلاحیت در روند دادرسی در دادگاه‌های خود علیه یک دولت دیگر، برای مصونیت دولتی اثر اجرایی قائل شود و بدین منظور باید تضمین نماید که دادگاه‌هایش به ابتکار خود مصونیت دولت دیگر را طبق ماده ۵ رعایت نماید».

3. Act of State Doctrine.

۴. پاورقی ذیل ماده ۱ قانون نمونه داوری آنسیترال مورخ ۱۹۸۵ بیان می‌دارد: «اصطلاح «تجاری» بایستی در مفهوم وسیع آن تفسیر شود، به نحوی که موضوعات ناشی از هرگونه رابطه را که دارای ماهیت تجاری است، اعم از قراردادی یا غیر قراردادی، شامل شود. منظور از روابط دارای ماهیت تجاری، بدون قید انحصار، عبارت است از تهیه یا مبادله کالا یا خدمات، قرارداد توزیع، نمایندگی یا کارگزاری، حق العمل کاری، اجاره به شرط تملیک، ساختمان پروژه‌ها، مشاوره، مهندسی، پروانه امتیاز، سرمایه‌گذاری، تأمین اعتبار، بانکداری بیمه، قرارداد بهره‌برداری یا امتیاز انحصاری یا مشارکت مدنی و انواع دیگر همکاری صنعتی یا تجاری، حمل و نقل کالا یا مسافر از طریق هوا، دریا، راه آهن یا جاده.»

تعاریفی را می‌توان در دکترین و اسناد بین‌المللی شاهد بود. به نظر «لوترپاخت» اعمال تصدی اعمالی است که در معنای محدود و دقیق دارای «ماهیت» خصوصی هستند. (عبداللهی؛ شافع، ۱۳۸۶: ۶۵) هازل فاکس در تعریف اعمال تصدی دولت معتقد است تصدی زمانی است که یک دولت به عنوان یک معامله‌گر و نه به عنوان یک دولت حاکمه مستقل، عمل می‌کند. (فاکس، ۱۳۹۴: ۲۴۵)

ماده ۷ کنوانسیون مصونیت اروپا، اعمال تصدی را اعمالی می‌داند که دولت در مقام شخص خصوصی در بخش صنعتی، تجاری یا مالی انجام دهد. ماده ۲ کنوانسیون مصونیت ملل متحد هم اعمال تصدی را هرگونه قرارداد یا معامله دیگری که دارای ماهیت بازرگانی، صنعتی، تجاری یا حرفه‌ای باشد، می‌داند. در پیش نویس اولیه کنوانسیون ابتدا از اصطلاح «قرارداد بازرگانی»^۱ استفاده شده بود؛ سپس کمیسیون ترجیح داد اصطلاح «معامله بازرگانی» را که دارای قلمرو گسترده‌تری است جایگزین آن کند؛ زیرا اصطلاح «معامله»^۲ شامل فعالیت‌های غیرقراردادی مانند مذاکرات بازرگانی نیز می‌گردد. ایرادی که بر اصطلاح «معامله بازرگانی» می‌توان وارد نمود این است که ذکر صفت «بازرگانی» زاید و حشو^۳ به نظر می‌رسد.

لازم به ذکر است که اعمال تصدی مورد توجه کنوانسیون وین در مورد روابط دیپلماتیک مورخ ۱۹۶۱ نیز قرار گرفته است. ماده ۳۱ این کنوانسیون، ضمن پذیرش مصونیت قضایی برای مامور سیاسی در کشور پذیرنده، در ادامه مواردی را به عنوان استثنا بیان می‌کند. بند ج این ماده «دعوی راجع به فعالیت‌های حرفه‌ای یا تجاری از هر نوع که مامور سیاسی در خاک کشور پذیرنده و در خارج از وظایف رسمی خود به آن اشتغال دارد»، استثناء شده است.

باید توجه داشت که زوال مصونیت به موجب اعمال تصدی ناظر به امکان «رسیدگی قضایی» علیه دولت است. لذا برای اعمال صلاحیت اجرایی (مانند توقیف اموال) علیه دولت، موجب مستثلی لازم است. به عبارت دیگر لغو مصونیت به دلیل عمل تصدی دولت لزوماً به معنای توقیف و مصادره اموال موضوع عمل تصدی نخواهد بود.

1. Commercial contract.
2. Transaction.
3. Tautology.

به طور مثال ماده ۵۵ کنوانسیون واشنگتن راجع به اختلافات ناشی از سرمایه‌گذاری خارجی بیان می‌دارد «هیچ یک از موارد مذکور در ماده ۵۴ نباید به عنوان عدول از مقررات قابل اجرای دولت‌های متعاقد در ارتباط با مصونیت اجرایی آن دولت یا هر دولت خارجی تعبیر شود». در واقع وقتی دولتی در دعاوی مربوط به سرمایه‌گذاری خارجی برای ارجاع اختلاف به مرجع داوری رضایت می‌دهد، در واقع از مصونیت قضایی خود اعراض نموده است و این به معنای عدول از مصونیت اجرایی تلقی نمی‌شود (Redfern and Hunter, 2009: 666-672 به نقل از عسکری، 1394: 145).

۴. معیارهای اعمال تصدی

در تفکیک اعمال تصدی از اعمال حاکمیتی اختلاف نظر وجود دارد. (Asiedu, 1990: 277) برخی از حقوقدانان بر این عقیده اند که هیچ معیار دقیق و رضایت بخشی در زمینه تفکیک میان اعمال حاکمیتی و فعالیت های تجاری دولت نمی توان ارائه کرد. (توازی زاده، ۱۳۸۵: ۹۵-۹۴) در نتیجه قضات محاکم در هر مورد باید با توجه به تمام جهات و اوضاع و احوال، وصف حاکمیتی یا تصدی عمل متنازع‌فیه را تعیین نمایند. (عبدالهی، ۱۳۹۶: ۳۳) در تعیین عمل تصدی برای اعمال صلاحیت قضایی معیارهای زیر قابل بررسی است.

۴-۱. ماهیت

عده‌ای از حقوقدانان «ماهیت» عمل را به عنوان ملاک تقسیم اعمال به حاکمیتی و تصدی اتخاذ کرده اند. (رینش، ۱۳۸۷: ۵۲) طبق این معیار در صورتی عمل، تصدی خواهد بود که ماهیتاً توسط اشخاص خصوصی نیز قابل انجام باشد و چنانچه از اعمالی باشد که اشخاص خصوصی حق ورود در آن را ندارند، (خضری، ۱۳۹۱: ۱۳۴) (مانند خرید و فروش اسلحه) و یا توان ورود به آن را ندارند (مانند تأسیسات هسته‌ای)، عمل حاکمیتی به شمار می‌آید.^۱ به

۱. دادگاه کالیفرنیا امریکا در دعوی انجمن ماشین‌کاران علیه سازمان بین‌المللی کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) عقیده داشت که برداشت از منابع طبیعی توسط کشورهای عضو اوپک اقدام حاکمیتی محسوب می‌شود (-International Ass'n of Machinists & Aerospace Workers v. Organization of Petroleum Exporting Countries - OPEC, 477 F. Supp. 553 C.D. Cal. 1979). با توجه به اینکه حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی حق اولیه هر دولتی است این استدلال صحیح به نظر می‌رسد.

عنوان مثال، در مواردی که یک دولت برای تعمیر سیستم حرارت مرکزی یک ساختمان به خدمات لوله‌کش نیازمند است، فرقی ندارد که آن ساختمان سفارتخانه این کشور باشد. در این مورد، دولت مزبور مانند هر صاحبخانه‌ای، از مصونیت برخوردار نیست. (هوهن فلدرن، ۱۳۹۳: ۲۴۷) قلمروی عمل تصدی با توجه به مبانی فکری و حقوقی هر نظام سیاسی متفاوت است. (توازنسی زاده، ۱۳۸۵: ۹۵) به طور مثال خرید و فروش نفت در برخی دولت‌ها ماهیتاً تصدی و در برخی دولت‌ها حاکمیتی تلقی می‌شود. با توجه به تفاوت نظام‌های حقوقی این سوال مطرح می‌شود که قانون حاکم در توصیف عمل ماهیتاً تصدی، قانون دولت خوانده است یا قانون دولت متبوع دادگاه؟ این سوال از سوی کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد بی‌پاسخ مانده است. با این حال تأکید بند ۲ ماده ۲ کنوانسیون مصونیت بر اینکه «رویه دولت متبوع دادگاه»^۱ ملاک تعیین هدف (معیار دوم) برای معامله است، می‌توان نتیجه گرفت همین ملاک برای ماهیت معامله نیز مناسب باشد.^۲

۲-۴. هدف

هرچند معاملات تجاری یک دولت ماهیتاً تجاری هستند، اما ممکن است این اقدامات با اهداف اجتماعی مانند مبارزه با فقر، قحطی، بیماری، تنظیم بازار و در کل حفظ منافع ملی^۳ صورت گیرد. این ضابطه در نظر کمیسیون برای حمایت از اقتصاد ملی کشورهای در حال توسعه بوده است.^۴ برخی معتقدند که یک دولت تنها می‌تواند برای اهداف عمومی عمل کند، که در این صورت اعمال معیار هدف همواره به نفع دولت و موجب توسعه مصونیت آن است. (فاکس، ۱۳۹۴: ۲۴۷)

۳-۴. سود

از آنجا که کسب سود از دلایل معاملات تجاری است، می‌توان گفت هدف کسب

1. practice of the State of the forum

۲. هرچند برخی عقیده دارند می‌توان در مواردی چون تشخیص حاکمیتی بودن اقدام اوپیک از منظر ماهیت، حقوق بین‌الملل عرفی را ملاک قرار داد (طباطبایی نژاد و طباطبایی نژاد، ۱۳۹۴: ۴۰۰)

3. raison d'Etat (National Interest)

4. Draft articles on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, with commentaries, 1991, Commentary No. 26 on Article 2.

درآمد از سوی دولت می‌تواند تصدی بودن معاملات آن را نشان دهد. این اشکال وارد است که قصد منفعت (در معنای عام) ویژگی عموم معاملات دولت است. کمیسیون حقوق بین‌الملل نیز از پیشنهاد اضافه کردن قید «به قصد انتفاع سود» به عبارت «معاملات بازرگانی» استقبال نکرد آن را کافی به مقصود ندانست. (انصاری معین، ۱۳۸۹: ۲۷) چنانچه منظور از سودآوری کسب منافع مالی (ارزش افزوده) باشد، معاملات با قصد منفعت مالی -ولو برای منافع ملی- مشمول مصونیت نیست و معاملات بدون قصد منفعت مالی -ولو بدون منافع ملی (مانند توسعه سازمان متبوعه)- مشمول مصونیت است. باید توجه داشت که این معیار با معیار ماهیت قابل جمع نیست، چرا که ممکن است رفتار یک دولت ماهیتاً حاکمیتی باشد اما منافع مالی برای دولت به همراه داشته باشد (مانند خرید اوراق بهادار بین‌المللی). در این حالت طبق معیار ماهیت، مصونیت وجود دارد و طبق معیار سود مصونیت وجود ندارد. از نظر برخی تمایل دولت برای سود بردن یکی از اماره‌های معاملات تجاری است و نه اینکه از دلایل آن محسوب گردد. (Tams & Roger, 2013: 62)

۴-۴. نوع اموال

در حقوق، اموال از جهت مالکیت به اموال با مالک و اموال بدون مالک تقسیم می‌شوند. اموال با مالک به اموال خصوصی، دولتی و عمومی قابل تقسیم است. اموال دولتی ملک دولت است اما اموال عمومی متعلق به مردم است و دولت به نمایندگی از مردم آن را اداره می‌کند. اموال عمومی قابل انتقال یا توقیف نیستند (کاتوزیان، ۱۳۸۴: ۶۶) و بر دو قسم است: اموالی که برای استفاده عموم است یا اموالی که به یک خدمت عمومی اختصاص یافته است. (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۱: ۲۱) در حقوق امریکا اموال عمومی^۱ به اموالی گفته می‌شود که استفاده از آن برای عموم رایگان است. در حقوق انگلیس اموال عمومی^۲ به اموالی گفته می‌شود که عموم ملت حق استفاده از آن را دارند. در حقوق فرانسه اموال عمومی^۳ اموالی است که امکان تملک آن توسط اشخاص

-
1. Public property
 2. Communal property
 3. Domaine public

وجود ندارد و قابلیت نقل و انتقال ندارد و در جهت مصارف عمومی استفاده می‌شود. (کریمی؛ پرتو، ۱۳۹۱: ۱۷۹-۱۶۴) وجه اشتراک تمام این اموال استفاده عمومی از آن اموال است که می‌تواند در تملک دولت باشد (اموال دولتی) و یا در تملک دولت نباشد (اموال عمومی). اگر نوع اموال معیار باشد، باید گفت که معاملات مربوط به اموال عمومی یا دولتی در هر صورت حاکمیتی است و مصونیت دارد؛ این در حالی است که اصولاً تمام معاملات دولت با اموال عمومی یا دولتی است. یعنی اگر خریدار باشد از بودجه دولتی استفاده می‌شود و اگر فروشنده باشد تولیدات متعلق به دولت است، مگر اینکه دولت مثلاً واسطه فروش اموال خصوصی باشد. در این معیار قلمروی بسیار کوچکی از زوال مصونیت را شاهد خواهیم بود.^۱ نباید فراموش کرد که در خصوص اموال عمومی و دولتی در هر صورت مصونیت از اجرا (توقف و بازداشت) وجود دارد و آنچه در اینجا مطرح است امکان رسیدگی قضایی است.

۴-۵. طرف معامله

هدف اصلی زایل شدن مصونیت ایجاد توازن تجاری با طرف تجاری خصوصی بوده است؛ به همین جهت در معامله میان دو دولت زوال مصونیت ضرورتی ندارد. کنوانسیون مصونیت هم با هدف حمایت از اقتصاد دولتی برخی کشورها، در ماده ۱۰ تأکید می‌کند که مصونیت در معاملات تجاری میان دولت‌ها باقی می‌ماند. کشورها اغلب برای توسعه امور زیر بنایی خود قراردادهای تجاری را با دولت‌های پیشرفته منعقد می‌سازند. (سهرابی، ۱۳۸۷: ۵۰) با این حال طبق ماده ۱۰ کنوانسیون، شرکت‌های دولتی^۲ در صورتی که شخصیت حقوقی، اهلیت تمتع (تملك اموال) و اهلیت استیفا (طرح دعوا) به نحو مستقل داشته باشند در معاملات تجاری مصونیت نخواهند داشت. به عبارت دیگر صرفاً ارکان دولت مصونیت دارند و چنانچه ارتباط شخصیت حقوقی

۱. اصل ۱۳۹ قانون اساسی ایران ارجاع دعاوی راجع اموال عمومی و دولتی به داوری را بدون مجوز دولت ممنوع دانسته است و در واقع اموال عمومی و دولتی را در رسیدگی داوری (بین‌المللی) در برابر اشخاص خصوصی، مشمول مصونیت دانسته است.

۲. به زعم کمیسیون، شرکت‌های دولتی در برخی دولت‌ها طبق قانون و در برخی کشورها به دنبال اخذ سهام شرکت خصوصی از سوی دولت شکل می‌گیرند. آنچه برای موضوع مصونیت مهم است وابستگی یا استقلال شخصیت حقوقی این شرکت‌ها است.

منفصل شود مصونیت نیز زایل می‌شود و طرح دعوا علیه خود شرکت دولتی امکانپذیر خواهد بود. در کشورهای سوسیالیست مدیریت بخشی از اموال دولتی تحت عنوان «اموال دولتی جداشده»^۱ در اختیار شرکت‌های خصوصی قرار می‌گیرد، که از نظر کمیسیون، شخصیت حقوقی این شرکت‌ها تغییر نمی‌یابد و لذا فاقد مصونیت خواهند بود.^۲

۴-۶. حقوق حاکم

معیار دیگر حقوق حاکم بر معامله است که می‌تواند به تعیین ماهیت حقوقی معامله کمک کند. به طور مثال حقوق حاکم در اختلافات ناشی از یک معاهده معمولاً حقوق بین‌الملل عمومی است؛ اما دعاوی قراردادی معمولاً بر طبق قانون داخلی کشور میزبان [یا کشور دیگر] حل و فصل می‌شود. (لبانی مطلق؛ قنوتی، ۱۳۹۴: ۱۲۳) طبق ماده ۱۰ کنوانسیون مصونیت شرط زوال مصونیت این است که معامله تحت حاکمیت حقوق بین‌الملل خصوصی (قانون داخلی یا حقوق فراملی) باشد. در واقع چنانچه معامله تحت شمول حقوق بین‌الملل باشد مصونیت دارد؛ صرف نظر اینکه ماهیت معامله، هدف معامله، طرف‌های معامله و ... چه باشند. به طور مثال چنانچه در یک قرارداد خرید و فروش میان دولت و شرکت تجاری، حقوق بین‌الملل حاکم باشد، دولت مصونیت خواهد داشت.^۳

۴-۷. معیار مختلط

این امکان وجود دارد که چند معیار به طور همزمان معیار تعیین اعمال تصدی باشد. کمیسیون حقوق بین‌الملل نیز در کنوانسیون مصونیت ملل متحد همین راه را.

1. State property segregated

2. Ibid, Commentary No. 10 on Article 10.

۳. معیارهای دیگری نیز قابل مشاهده است. به طور مثال دادگاه دلاور امریکا در دعوی شرکت خصوصی علیه شرکت دولتی لهستانی معتقد بود که اقدام تجاری شرکت لهستانی (تولید خودروهای زمین گلف) به گونه‌ای نیست که با نظام سیاسی دولت لهستان پیوندی داشته باشد و یا رسیدگی به این اقدام، شرمساری دولت را به دنبال داشته باشد و یا توهینی به حاکمیت لهستان محسوب شود.

Utboard Marine Corporation, a Delaware Corporation, Plaintiff, v. PEZETEL, Civ. A. No. 77-5, United States District Court, D. Delaware, September 27, 1978, para. 398.

در پیش گرفته و رویکرد مختلط شامل معیار ماهیت و هدف و طرف معامله و حقوق حاکم را در نظر گرفته است. در بخش بعدی به این رویکرد کمیسیون اشاره خواهد شد

۵. اعمال تصدی در کنوانسیون‌های بین‌المللی

معاهدات مختلفی راجع به مصونیت دولت، اموال دولتی، اشخاص و سازمان‌های بین‌المللی به تصویب رسیده است که از جمله می‌توان به معاهدات کاپیتولاسیون^۱، کنوانسیون مصونیت کشتی‌های دولتی مورخ ۱۹۲۶،^۲ موافقت‌نامه‌های دوجانبه مصونیت (در چارچوب بند ۲ ماده ۹۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری)، کنوانسیون مزایا و مصونیت‌های ملل متحد مورخ ۱۹۴۶، کنوانسیون راجع به روابط دیپلماتیک مورخ ۱۹۶۱، کنوانسیون راجع به روابط کنسولی مورخ ۱۹۶۳، کنوانسیون اروپایی مصونیت مورخ ۱۹۷۲ و کنوانسیون مصونیت ملل متحد مورخ ۲۰۰۴ اشاره کرد. برخی معاهدات دوجانبه نیز به زوال مصونیت در معاملات بازرگانی اشاره داشته‌اند، مانند معاهدات شوروی با کشورهایی چون دانمارک (۱۹۴۶)، فنلاند (۱۹۴۷)، ایتالیا (۱۹۴۸)، فرانسه (۱۹۵۱) و ... از آنجا که نادیده گرفتن مصونیت در این معاهدات مبتنی بر رضایت بوده است، ارزش هنجاری این معاهدات در شکل‌گیری اصول یا عرف بین‌المللی اندک است. ^۳ در این میان کنوانسیون ملل متحد و کنوانسیون اروپا با توجه به اهمیت آن و ارتباط بیشتر با موضوع تصدی‌گری مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۵-۱. کنوانسیون اروپایی مصونیت

در سطح منطقه ای می‌توان از کنوانسیون اروپایی مصونیت دولت‌ها مورخ ۱۹۷۲ نام برد. این کنوانسیون با هدف ایجاد قواعد مشترک در خصوص مصونیت دولت‌های عضو اتحادیه در محاکم سایر دولت‌های عضو در شهر بازل سوئیس منعقد گردید. سپس

۱. به موجب معاهدات کاپیتولاسیون (Capitulation Treaties) بازرگانان خارجی از صدور حکم بر ضد خود و اموالشان در کشور میزبان مصونیت داشتند. جهت مطالعه بیشتر ر. ک: (چلونگر، ۱۳۸۴: ۳-۴).

2. International Convention For The Unification Of Certain Rules Concerning The Immunity Of State-Owned Ships. 1926.

3. Draft articles on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, with commentaries, 1991, Commentary No. 21 on Article 10.

در سال ۱۹۷۶ پس از پیوستن سومین دولت اروپایی به این کنوانسیون، لازم الاجرا گردید. در حال حاضر با ۸ عضو^۱ معاهده لازم الاجراست. در مقدمه کنوانسیون آمده است «در حقوق بین الملل با رویکردی مواجه هستیم که سعی بر کاهش پرونده هایی دارد که در آن، دولت‌ها به مصونیت خود در برابر محاکم ملی یکدیگر استناد می‌کنند». ماده ۷ این کنوانسیون بیان می‌دارد «یک دولت عضو نمی‌تواند به مصونیت استناد نماید اگر در سرزمین دولت متبوع دادگاه یک دفتر، نمایندگی یا دیگر موسساتی را ایجاد کرده باشد که از طریق آن همچون یک شخص خصوصی^۲ در فعالیت صنعتی، تجاری یا مالی مشارکت کرده باشد و رسیدگی مربوط به فعالیت آن دفتر، نمایندگی یا موسسه باشد». ماده به معیار ماهیت عمل توجه دارد و لذا برخلاف کنوانسیون مصونیت ملل متحد صرفاً یک معیار را برگزیده است.

۲-۵. کنوانسیون مصونیت ملل متحد

موضوع «مصونیت قضایی دولت‌ها و اموال آنها» در سال ۱۹۷۸ در سی امین جلسه کمیسیون حقوق بین الملل، در پاسخ به قطعنامه شماره ۳۲/۱۵۱ مورخ ۱۹ دسامبر ۱۹۷۷ مجمع عمومی سازمان ملل در دستور کار کمیسیون مزبور قرار داده شد. (انصاری معین، ۱۳۸۹: ۱۳) سرانجام پس از بیست و هفت سال مطالعه از سوی کمیسیون حقوق بین الملل، متن کنوانسیون در تاریخ ۲ دسامبر ۲۰۰۴ مشتمل بر ۳۳ ماده و یک ضمیمه طبق قطعنامه ۳۸-۵۹-A در شصت و پنجمین جلسه مجمع عمومی سازمان ملل متحد، به تصویب رسید. (همان، ۱۳۸۹: ۱۵) این کنوانسیون نخستین معاهده چندجانبه جامع در خصوص مسئله مصونیت دولت‌هاست. (Stewart, 1050: 2011) این معاهده از ۱۷ ژانویه ۲۰۰۵ تاکنون به امضای ۳۷ کشور^۳ رسید که

۱. اعضای کنونی کنوانسیون اروپایی عبارتند از: اتریش، بلژیک، قبرس، آلمان، لوکزامبورگ، هلند، سوئیس، انگلستان، البته دولت پرتغال نیز کنوانسیون را امضاء کرده، لکن هنوز به تصویب نرسانده است.

2. same manner as a private person

۳. اتریش، بلژیک، بنین، چین، جمهوری چک، دانمارک، گینه استوایی، استونی، فنلاند، فرانسه، ایسلند، هند، ایران، عراق، ایتالیا، ژاپن، قزاقستان، لائوس، لبنان، لیختنشتاین، ماداگاسکار، مکزیک، مراکش، نروژ، پاراگوئه، پرتغال، رومانی، روسیه، عربستان، سنگال، سیرالئون، اسلواکی، اسپانیا، سوئد، سوئیس، تی مور شرقی، انگلستان.

از آن میان متعاقبا ۲۶ کشور^۱ رسماً با تسلیم اسناد تصویب یا الحاق خود به عضویت کنوانسیون درآمده‌اند.^۲

کنوانسیون مزبور، مصونیت دولت‌ها و اموال‌شان را در ماده ۵ مورد پذیرش قرار داده است. بند ۲ ماده ۲ در تعریف معاملات بازرگانی به معیار ماهیت و هدف همزمان توجه داشته است. این ماده بیان می‌دارد «در تعیین این‌که قرارداد یا معامله‌ای بازرگانی است، ابتدا باید به ماهیت قرارداد یا معامله رجوع شود، اما در صورت توافق طرفین قرارداد یا معامله یا چنانچه در رویه دولت مقر دادگاه، برای تعیین ماهیت غیربازرگانی قرارداد یا معامله، هدف آن ملاک باشد، باید آن هدف را نیز در نظر گرفت».

ماده ۱۰^۳ به استثنای مصونیت دولت‌ها در معاملات تجاری با اشخاص خصوصی در محاکم ملی اختصاص یافته است. طبق این ماده چنانچه معامله بازرگانی (طبق معیارهای ماهیت و هدف) میان دولت و شخص خصوصی (تاجر یا شرکت تجاری) و یا شرکت ماده چنانچه معامله بازرگانی (طبق معیارهای ماهیت و هدف) میان دولت و شخص خصوصی (تاجر یا شرکت تجاری) و یا شرکت دولتی مستقل از دولت (شرکت دولتی در حکم خصوصی) و تحت حقوق بین‌الملل خصوصی (حقوق ملی یا فراملی) باشد، مصونیت دولت زایل خواهد شد. بنابراین می‌توان گفت که معیار عمل تصدی در کنوانسیون مصونیت ملل متحد معیار مختلط ماهیت، هدف و طرف معامله و حقوق حاکم است.

۱. جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۷ ژانویه ۲۰۰۷، با اعمال حق شرط نسبت به ترتیبات موضوع بند (۲) ماده (۲۷)، کنوانسیون مذکور را امضا نمود.

۲. تا زمان نگارش این نوشتار ۲۲ کشور به عضویت کنوانسیون مذکور درآمده اند در حالی که مطابق ماده ۳۰ کنوانسیون، سی روز پس از تودیع سی امین سند تصویب، کنوانسیون لازم الاجرا خواهد شد.

۳. ماده ۱۰ «معاملات بازرگانی»: ۱- در صورتیکه دولتی اقدام به معامله بازرگانی با یک شخص حقیقی یا حقوقی خارجی نماید و وفق قواعد قابل اعمال حقوق بین‌الملل خصوصی، اختلافات مربوط به معامله بازرگانی تحت صلاحیت دادگاه دولت دیگر قرار بگیرد، این دولت نمی‌تواند در روند دادرسی ناشی از آن معامله بازرگانی به مصونیت از صلاحیت استناد نماید. ۲- بند ۱ در موارد زیر اعمال نمی‌گردد: الف- نسبت به معامله بازرگانی بین دولتها؛ ب- چنانچه طرفین معامله بازرگانی صریحاً به صورت دیگری توافق نموده باشند. ۳- یک شرکت دولتی یا موجودیت دولتی دیگری که توسط دولت ایجاد شده است، دارای شخصیت حقوقی مستقل باشد و از اختیار الف- اقامه دعوی له و علیه برخوردار باشد؛ ب- کسب، تملک، مالکیت و یا تصفیه اموال برخوردار باشد از جمله اموالی که آن دولت مجوز اداره یا مدیریت آنها را صادر نموده است؛ چنانچه وارد رسیدگی مربوط به یک معامله بازرگانی شود، به مصونیت دولت از صلاحیت لطمه‌ای وارد نمی‌سازد.

۶. اعمال تصدی در رویه دولت‌ها

در جهت تعیین دیدگاه دولت‌ها راجع به مصونیت محدود در این قسمت عملکرد دولت‌ها در قانونگذاری و رسیدگی قضایی در رابطه با این استثنا مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۶-۱. در قانونگذاری

برخی از قوانین که اعمال تصدی را به عنوان استثنای مصونیت مطرح کرده‌اند بررسی می‌شود.

۶-۱-۱. حقوق امریکا

امریکا ظاهراً اولین کشوری است که با صدور اعلامیه «تیت»^۱ در سال ۱۹۵۲ به مصونیت توجه می‌کند و آن را وارد حقوق خود می‌کند. لذا از تاریخ صدور این اعلامیه مراجع قضایی امریکا نظریه مصونیت محدود را مورد توجه قرار داد. صلاحیت همزمان احراز مصونیت دولت‌های خارجی بین دو بخش اجرایی (وزارت امور خارجه) و قضایی (دادگاه‌ها) موجب گردید که دادگاه‌های آمریکا با دوگانگی در رسیدگی مواجه گردند. (موسوی، ۱۳۸۵: ۸۹۰ به نقل از ۱۹۸۷: ۱۱۴-۱۱۵ Bledsoe) به منظور حل این معضل، کنگره آمریکا در سال ۱۹۷۶ با تصویب قانون مصونیت‌های دولت‌های خارجی مسئولیت اولیه احراز مصونیت یا عدم مصونیت دولت خارجی^۲ در دعاوی مدنی را به مراجع قضایی واگذار نمود.

ماده ۱۶۰۵ قانون مزبور در استثنای فعالیت‌های تجاری سه حالت را بیان کرده است: (الف) دعوی مبتنی بر یک فعالیت تجاری که توسط دولت خارجی در ایالات متحده آمریکا انجام گرفته است؛ (ب) عملی که در ایالات متحده در خصوص فعالیت تجاری دولت خارجی در هر جای دیگر انجام گرفته باشد؛ (ج) عملی که مبتنی بر یک عمل انجام شده در خارج از قلمرو سرزمینی ایالات متحده آمریکا در خصوص فعالیت تجاری دولت خارجی در جای دیگر باشد و آن عمل تأثیری مستقیم بر ایالات متحده

1. Tate 1952.

2. U.S. Foreign Sovereign Immunities Act (FSIA), 1976 (Amended in 1988 and 1996).

داشته باشد. ماده ۱۶۰۳ این قانون، اعمال تجاری را «جریان معمول اعمال تجاری»^۱ یا «معامله یا عمل خاص تجاری»^۲ تعریف می‌کند. طبق این قانون «...خصیصه تجاری عمل دولت با ارجاع به ماهیت رفتار و یا ماهیت مجموعه رفتارها یا ماهیت معامله خاص و یا ماهیت عمل تعیین خواهد شد»^۳. بنابراین این قانون معیار ماهیت را در تشخیص اعمال تصدی مد نظر قرار می‌دهد.^۴

۶-۱-۲. حقوق انگلستان

طبق قانون مصونیت دولت انگلستان کلیه دولت‌ها نسبت به اعمال صلاحیت دادگاه‌های انگلستان به جز برخی موارد مشخص در قانون مصون می‌باشند. به موجب ماده ۳ این قانون: «۳- (۱) یک دولت در ارتباط با این فرآیندها مصونیت ندارد: الف) در مورد «معاملات تجاری»^۵ که توسط دولت منعقد شده باشد؛ یا ب) در ارتباط با تعهدات دولت که دارای ماهیت قراردادی بوده (خواه آنکه معامله تجاری باشد یا نباشد) و جزئا یا تماما در بریتانیای کبیر انجام گرفته شده باشد. (۲) در این بخش «معامله تجاری» در معنای ذیل به کار رفته است: الف) به معنای هر قراردادی که برای عرضه کالا یا خدمات منعقد شده باشد؛ ب) به معنای هر نوع وام یا دیگر معاملات با ماهیت مالی و هر تضمین یا تعهد به پرداخت غرامت در ارتباط با آن وام یا دیگر تعهدات مالی؛ و ج) هر نوع دیگر از معامله یا فعالیت (خواه تجاری، صنعتی، مالی، حرفه‌ای یا دیگر فعالیت‌های با ماهیت مشابه) که یک دولت در آن، صرفنظر از اعمال اقتدار حاکمیتی وارد شده باشد.» به نظر می‌رسد این قانون از معیار ماهیت تبعیت کرده است.^۶ محتوای مشابه این قانون بعداً در پاکستان، سنگاپور، افریقای جنوبی و تا حدودی استرالیا مورد تصویب قرار گرفت.^۷

1. Regular Course of Commercial Conduct.

2. Particular commercial transaction or act.

3. U.S. : Foreign Sovereign Immunities Act of 1976, sec. 1603 (d).

۴. ن. ک: (حبیبی مجنده و دیگران، ۱۳۹۳).

5. Commercial Transaction

6. United Kingdom state Immunity Act, 1978, Chapter33, Part 1, Article3.

7. Draft articles on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, with commentaries, 1991, Commentary No. 19 on Article 10.

۳-۱-۶. حقوق کانادا

مواد ۴ تا ۸ قانون اعطاء مصونیت به دولت در دادگاه های کانادا^۱ به استثنائات اصل مصونیت می پردازد که شامل دعاوی مرتبط با فعالیت های تجاری دولت خارجی^۲ و هر دعوای مرتبط با منافع مربوط به اموالی که در اثر پرداخت بلاعوض (هبه) یا مالکیت بلامعارض حاصل شده باشد. ماده ۲ این قانون فعالیت تجاری را چنین تعریف کرده است: «فعالیت بازرگانی به معنی هر معامله خاص، یا رفتار و یا مجموعه ای از رفتارهای قاعده مند است که بر حسب ماهیتش، دارای خصیصه تجاری است». همانطور که تصریح شده است این قانون از معیار ماهیت تبعیت کرده است.

۴-۱-۶. حقوق ایران

برخی قوانین در تعریف عمل تصدی و حاکمیتی به معیار ماهیت توجه داشته اند. اصل ۴۴ قانون اساسی با نام بردن بخش های اقتصاد دولتی در واقع به معلوم شدن قلمروی عمل تصدی کمک کرده است. طبق این اصل بخش دولتی شامل صنایع بزرگ، صنایع مادر، بازرگانی خارجی، معادن بزرگ، بانکداری، بیمه، تأمین نیرو، سدها و شبکه های بزرگ آبرسانی، رادیو و تلویزیون، پست و تلگراف و تلفن، هواپیمایی، کشتیرانی، راه و راه آهن و مانند اینها است. ماده واحده قانون تعیین مرجع دعاوی میان افراد و دولت مورخ ۱۳۰۷ بیان می دارد «اعمال تصدی اعمالی است که دولت از نقطه نظر حقوق، مشابه اعمال افراد انجام می دهد، مانند خرید و فروش اموال، غلات و اجاره، استیجاره و امثال آن». ماده ۱۳۵ قانون برنامه چهارم توسعه مورخ ۱۳۸۳ که در تعریف اعمال تصدی دولت مقرر می دارد «آن دسته از وظایفی است که دولت مانند اشخاص حقیقی و حقوقی در حقوق خصوصی عمل می کند. نظیر تصدی در امور صنعتی، کشاورزی، حمل و نقل و بازرگانی و بهره برداری از طرحهای مندرج در بند (ج) این ماده». ماده ۱۱ قانون مدیریت خدمات کشوری ایران مورخ ۱۳۸۶ مقرر می دارد «اعمال تصدی گری اعمال مربوط به امور اقتصادی است که دولت متصدی اداره و بهره برداری از اموال جامعه بوده و مانند اشخاص حقیقی و حقوقی در حقوق خصوصی

1. State Immunity Act, R.S.C. 1985, C. S-18 (SIA).
2. Commercial activity

عمل می‌کند، از قبیل تصدی در امور صنعتی، کشاورزی، حمل و نقل، بازرگانی و...». در مقابل برخی قوانین به معیار هدف اتکا داشته است. ماده ۱۱ قانون مسوولیت مدنی مورخ ۱۳۳۹ مقرر می‌دارد «...در مورد اعمال حاکمیت دولت هرگاه اقداماتی که بر حسب ضرورت برای تامین منافع اجتماعی طبق قانون به عمل آید و موجب ضرر دیگری شود دولت مجبور به پرداخت خسارت نخواهد بود.» ماده ۸ قانون مدیریت خدمات کشوری در تعریف اعمال حاکمیتی بیان می‌دارد «آن دسته از اموری است که تحقق آن موجب اقتدار و حاکمیت کشور است و منافع آن بدون محدودیت شامل همه اقشار جامعه گردیده و بهره‌مندی از این نوع خدمات موجب محدودیت برای استفاده دیگران نمی‌شود».

با این حال قوانین مذکور لزوماً ناظر به دولت‌های خارجی نیستند. در رابطه با اعمال تصدی دولت‌های خارجی به طور خاص ماده ۹ قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی مورخ ۱۳۹۱ بیان می‌دارد «عوایدی که از اجاره، رهن یا فروش اموال دولت خارجی حاصل می‌شود مصونیت نخواهد داشت». این مقرر معیار ماهیت را مبنا قرار داده است هرچند حکم ماده صرفاً به مصونیت از اجرا محدود شده است.

۲-۶. در رویه قضایی

در این قسمت برخی از رویه‌های قضایی در محاکم داخلی مرتبط با استثنای عمل تصدی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۲-۶. قضیه کشتی چارکیه^۱

رای دادگاه عالی انگلستان در قضیه کشتی «چارکیه» در سال ۱۸۷۳^۲ مربوط به صلاحیت دادگاه برای رسیدگی به جبران ضرر و زیان ناشی از یک کشتی متعلق به خدیو^۳ مصر است. در حالی که کشتی چارکیه در حال حمل و نقل کالا به مالت و اسکندریه

1. Charkieh

2. The Charkieh (1873), [L.R] 4A. & E. 59, High Court Of Admiralty

۳. لقب امیر مصر در قدیم (khedive).

(دومین شهر بزرگ مصر) بود، به انگلستان وارد می شود. در اثر برخورد با کشتی باتاویر در ۱۹ اکتبر ۱۹۷۲ در رودخانه تیمز^۱ (پر آب ترین رود انگلستان)، باعث ایجاد ضرر و زیان به صاحبان، کاپیتان و خدمه آن کشتی شد. دعوا در محاکم انگلستان مطرح شد و متهمین (دولت مصر و کشتی چارکیه) با این ادعا که کشتی مزبور متعلق به حاکم کشور مصر است و لذا یک کشتی دولتی است، نسبت به صلاحیت دادگاه اعتراض کردند. در مقابل دادگاه معتقد بود «... هیچ اصلی از حقوق بین الملل، و هیچ سابقه قضائی و هیچ حکمی از حقوقدانان که دادگاه از آن آگاه است، تا کنون اجازه نداده است که یک دولت حاکم، خصیصه یک تاجر و بازرگان را زمانی که منافع او اقتضاء می کند برای خود برگزیند؛ و هنگامی که او (یعنی دولت حاکم) تعهدی را در قبال یکی از اتباع خصوصی تقبل می کند نقاب خود را بدور افکنده است و سپس بعنوان یک حاکم حضور یافته و منافعی را برای خود مطالبه می نماید و این عمل به زیان آن شخص خصوصی می باشد...»^۲ در این قضیه نیز معیار ماهیت مبنا قرار گرفته است.

۶-۲-۲. قضیه دراله

آقای هافمن نماینده شرکت آلمانی دراله در اتریش بود. این شرکت دارای علامت های تجاری ثبت شده در اتریش بود و به کالاهای تولید شده اعطا می شد. آقای هافمن در سال ۱۹۵۰ از دادگاه اتریش درخواست نمود تا شرکت چکسلواک از استفاده علائم تجاری ثبت شده در اتریش محروم شود. شرکت چکسلواک مدعی بود که از صلاحیت دادگاه مصون است. دادگاه اظهار داشت این مورد مربوط به فعالیت های تجاری یک کشور است و بنابراین خوانده تحت صلاحیت کشور اتریش قرار می گیرد. بر این اساس، پس از اعمال صلاحیت نسبت به چکسلواکی، دادگاه حکم ممنوعیت استفاده از علامت های تجاری در اتریش را صادر نمود.^۳ معیار مورد توجه در این قضیه نیز معیار ماهیت است.

1. River Thames.

2. Ibid.

3. Dralle v. Republic of Czechoslovakia, Austria, Supreme Court, 10 May 1950, cited at: www. Cahdidatabases.coe.int

۶-۲-۳. قضیه اکتیمون

شرکت سوئیسی اکتیمون در ۲۱ ژوئن سال ۱۹۸۰ با جمهوری سوسیالیستی عربی لیبی قراردادی منعقد نمود. در این قرارداد اکتیمون متعهد شد کلیه تجهیزات مربوط به یک کارخانه شیر پاستوریزه را در شهر فاتیح^۱ در لیبی ایجاد کند. در پی اختلافی که صورت گرفت، شرکت اکتیمون ادعا کرد که دولت لیبی متعهد به پرداخت غرامت به این شرکت است. در ۲ فوریه ۱۹۸۴ اکتیمون از دادگاه بدوی زوریخ قرار تأمینی مبنی بر توقیف کلیه دارایی‌های لیبی در بانک‌های سوئیس و به طور خاص دارایی‌های بانک مرکزی لیبی و شرکت نفت لیبی را در خواست نمود. دادگاه بدوی به جز اموال بانک مرکزی، دستور توقیف اموال لیبی را صادر نمود.^۲ اکتیمون در دادگاه عالی کانتون زوریخ تقاضای تجدیدنظر نمود. این دادگاه بر خلاف دادگاه بدوی، در تاریخ ۳۰ آوریل ۱۹۸۴ توقیف اموال بانک مرکزی را نیز پذیرفت. سپس دولت لیبی نسبت به این قرار در خواست تجدید نظر نمود و ادعا نمود که اوراق بهادار موجود در بانک مرکزی برای اعمال حاکمیتی مورد استفاده بوده اند و از مصونیت برخوردار هستند.

دادگاه با توجه به اصل مصونیت محدود اشعار داشت که اموال بانک مرکزی از مصونیت مطلق برخوردار نیستند؛ زیرا اگر اینگونه بود دولت‌ها کلیه اموال خودشان را برای مصون بودن از اعمال صلاحیت در خارج از کشور و در بانک‌های مرکزی نگهداری می‌کردند. در نظر دادگاه در این پرونده اموال توقیف شده با توجه به معیار ماهیت دارای ماهیت تجاری بوده‌اند.^۳

۶-۲-۴. قضیه اقلیم کردستان عراق

در قرارداد ۴ آوریل ۲۰۰۷ توافق می‌شود که شرکت‌های داناگاز^۴، کرسنت^۵ و

1. Fatae

2. Libyan Arab Socialist People's Jamhahirian V. Actimon SA, Switzerland, Federal Tribunal, 24 April 1985.

۳. ن.ک. (فنیبری، بی تا: ۱۴۰-۱۴۴).

4. Dana Gas PJSC.

5. Crescent Petroleum Company International Limited.

پیرل^۱، میدان نفتی «خور مور»^۲ و «چمچمال»^۳ را به بهره برداری برسانند و استفاده از منابع طبیعی گاز در کردستان عراق مورد استفاده گردد. در سال ۲۰۰۹ اختلافات طرفین مربوط به میزان حقوق پیمانکاران در رابطه با دو حوزه شروع شد.^۴ دعوا به داوری رفت و کردستان عراق به ۱۰۰ میلیون دلار محکوم شد. با صدور قرار توقیف اموال از سوی دادگاه عالی انگلستان در ۱۰ جولای ۲۰۱۴، کردستان عراق ادعای مصونیت نمود. در مقابل ادعا شد که قرارداد مزبور برای انجام حفاری و خطوط لوله و دریافت گاز منعقد شده است که به طور کامل یک عملیات تجاری محسوب می شود. دادگاه ضمن شناسایی مصونیت دولت‌ها در خصوص اعمال حاکمیتی شان، مصونیت آن‌ها را برای اعمال تجاری نپذیرفت و در تصمیم‌گیری خود بیان نمود که پرونده مربوط به یک «معامله تجاری» است.^۵ به نظر می‌رسد معیار مورد نظر دادگاه معیار ماهیت است.^۶

1. Pearl Petroleum Company Limited.
2. Khor Mor.
3. Chemchemal.
4. Ibid, para.4.
5. Pearl Petroleum Company Ltd & Ors v. The Kurdistan Regional Government of Iraq [2015] EWHC 3361 (Comm) (20 November 2015) at 476, para 38.

۶. برای مشاهده قضایای بیشتر رجوع کنید به. Bauerle and MacKenzie, 1978.

برآمد

مصونیت دولت که میراث تاریخی مصونیت پادشاهان در گذشته است امروز به مصونیت محدود تبدیل شده است. به عبارت دیگر استثنائات زیادی قلمروی مصونیت را محدود کرده است. از اولین این استثنائات اعمال تصدی یا تجاری دولت بوده است. ضرورت حضور دولت در اقتصاد بین‌الملل ایجاب می‌کرد تا دولت نیز همانند سایر بازیگران اقتصادی محسوب شود و از مصونیت برخوردار نباشد. فقدان مصونیت در اعمال تصدی در دو حالت قابل طرح است: یک حالت نقض «مصونیت دولت» از «تعقیب قضایی» راجع به معاملات تصدی است و یک حالت، نقض «مصونیت اموال دولتی» از «اجرا» راجع به معاملات تصدی است. معیارهای مختلفی برای تشخیص عمل تصدی وجود دارد.

مهمترین معیارهای مطرح‌شده برای عمل تصدی معیار ماهیت و معیار هدف بوده است. هرچند رویه قانونگذاری و قضایی برخی دولت‌ها متضمن معیار ماهیت برای تشخیص عمل تصدی بوده است و کنوانسیون مصونیت اروپا مورخ ۱۹۷۲ هم به همین شیوه معیار ماهیت را ملاک عمل تصدی قرار داده است، اما بعداً کنوانسیون مصونیت ملل متحد مورخ ۲۰۰۲ با توسعه این معیار، فرمول مختلط ماهیت، هدف، طرف و حقوق حاکم در معامله را ملاک عمل قرار داد. کنوانسیون اخیر اقداماتی که ماهیتاً بازرگانی هستند را فاقد مصونیت از رسیدگی دانسته است و در غیر این صورت امکان مراجعه به اهداف دولت در معامله بازرگانی را نیز مجاز شمرده است. در هر صورت معامله ای از نظر کنوانسیون، بازرگانی است که میان دولت و شخص خصوصی یا یک شرکت دولتی مستقل با ماهیت یا هدف بازرگانی صورت گرفته باشد و حقوق حاکم بر آن نیز حقوق بین‌الملل خصوصی باشد.

رویه قانونگذاری و قضایی دولت‌ها نشان داده است که در مجموع استثنای اعمال تصدی بر مصونیت دولت و اموال دولتی پذیرفته شده است. در بررسی قوانین کشورهای چون آمریکا، کانادا و انگلستان معلوم شد که معیار ماهیت برای تعیین اعمال تصدی پذیرفته شده است و در حقوق ایران علاوه بر ماهیت به معیار هدف نیز توجه شده است. در رویه قضایی کشورهای اتریش، سوئیس، انگلستان و عراق نیز مشخص گردید که تمایل به رسیدگی قضایی علیه دولت‌ها در محاکم قضایی در معاملات تجاری آنها طبق معیار ماهیت وجود دارد.

صدور دو رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضایای قرار بازداشت (کنگو علیه بلژیک) و مصونیت قضایی دولت (آلمان علیه ایتالیا) نیز نشان داد که رویکرد حقوق بین‌الملل موضوعه - که دستمایه اصلی دیوان در رسیدگی به اختلافات است - تأیید جایگاه والای اصل مصونیت دولت است. دیوان در این دو قضیه معتقد است که هرچند مبارزه با جرایم بین‌المللی یک ارزش بین‌المللی مهم محسوب می‌شوند، اما در حال حاضر نمی‌تواند از اقتدار مصونیت دولت بکاهد. مقایسه رویکرد دیوان با قواعد بین‌المللی موجود در رابطه با اعمال تصدی به مثابه استثنای مصونیت متضمن دو نکته در خور توجه است: نخست با توجه به جایگاه مصونیت، استثنائات وارد بر مصونیت و از جمله اعمال تصدی باید به طور مضیق تفسیر شوند. دوم در حالی که ارتکاب جنایات بین‌المللی نتوانسته است به عنوان استثنای مصونیت دولت پذیرفته شود، اما جالب توجه است که فعالیت تجاری به عنوان استثنای مصونیت دولت پذیرفته شده است. این واقعیت حاکی از قدمت و کثرت رویه‌های مربوط به زوال مصونیت دولت در اقدامات تصدی باشد.

طرح دعوای برخی اموال خاص از سوی ایران علیه امریکا در دیوان بین‌المللی دادگستری فرصت مغتنمی را برای دیوان فراهم می‌کند تا به ابعاد این موضوع بپردازد. احتمالاً تفکیک مرحله رسیدگی قضایی از مرحله اجرا در استثنای عمل تصدی و مستثنا شدن اموال بانک مرکزی از اجرای صلاحیت در بررسی این دعوا مورد توجه دیوان خواهد بود. عضویت کشوری چون جمهوری اسلامی ایران در کنوانسیون مصونیت ملل متحد نیز می‌تواند از منافع کشور در عرصه اقتصاد بین‌الملل بهتر دفاع نماید.

منابع

الف) فارسی

۱. انصاری معین، پرویز (۱۳۸۹)، *مصونیت قضایی دولت‌ها و اموال آن‌ها*، تهران: میزان.
۲. بلدسو، رابرت (۱۳۷۵)، *فرهنگ حقوق بین‌الملل*، مترجم: بهمن آقایی، تهران: انتشارات گنج دانش.
۳. بیگ زاده، ابراهیم (۱۳۹۴)، *مصونیت دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی در پرتو تحولات حقوق بین‌الملل*، در مجموعه مقالات همایش مصونیت در حقوق بین‌الملل (۳۰ و ۲۹ آذر ۱۳۹۱)، تهران: انتشارات گنج دانش.
۴. پاسبان، محمد رضا؛ علیمحمدی، مریم (۱۳۹۶)، «*تاثیر نظریه تفکیک اعمال حاکمیت و تصدی دولت بر خصوصی سازی (با تاکید بر تحولات نقش دولت و بخش خصوصی)*»، راهبرد، شماره ۸۲.
۵. تدوینی، عباس و سید مصطفی کازرونی (۱۳۹۵)، «*بررسی تطبیقی قوانین مصونیت دولتی جمهوری اسلامی ایران با ایالات متحده ی آمریکا با توجه به دستبرد ۲ میلیارد دلاری ایالات متحده بر اموال ایران*»، مطالعات حقوق تطبیقی، شماره ۲.
۶. توازنی زاده، عباس (۱۳۸۵)، «*ناملی بر تاثیر نظریه اعمال حاکمیت و اعمال تصدی بر رژیم حقوقی حاکم بر سازمان‌های دولتی و برنامه‌های اصلاح ساختار نظام اداری ایران*»، مجلس و پژوهش (نشریه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی)، سال سیزدهم، ش ۵۱.
۷. جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۹۱)، *مجموعه محشی قانون مدنی*، انتشارات گنج دانش.
۸. چلونگر، محمد علی (۱۳۸۴)، «*تحلیل تاریخی کاپیتولاسیون در ایران از پیدایش تا عهدنامه ترکمانچای*»، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، شماره ۱۱ و ۱۲.
۹. حبیبی مجنده، محمد؛ حسینی آزاد، سید علی؛ رحیم خویی، الناز (۱۳۹۳)، «*فقد عملکرد ایالات متحده آمریکا در نقض مصونیت قضایی دولت‌ها در آیین حقوق بین‌الملل و رای ۲۰۱۲ دیوان بین‌المللی دادگستری*»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۵۱.

۱۰. خضری، سید مرتضی (۱۳۹۱)، *مصونیت از نگاه حقوق بین‌الملل*، پژوهشنامه اندیشه‌های حقوقی، سال اول، شماره ۳.
۱۱. خلف رضایی، حسین (۱۳۹۴)، «*طرفیت‌های حقوق بین‌الملل برای دفاع اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تحریم‌های ایالات متحده آمریکا*»، فصلنامه آفاق امنیت، شماره ۲۹.
۱۲. رضانی قوام آبادی، محمد حسین؛ فرخی، رحمت‌اله؛ خدیجه جوادی شریف، خدیجه (۱۳۹۲)، «*مصونیت قضایی دولت خارجی در دادگاه‌های ملی با عنایت به رای دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه مصونیت صلاحیتی دولت*»، مجله حقوقی بین‌المللی، نشریه‌ی مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، سال ۳۰، شماره ۴۸.
۱۳. رینیش، آگوست (۱۳۸۷)، «*رویه دیوان اروپایی در ارتباط با مصونیت دولت‌ها از اقدامات اجرایی*»، مترجم: امیر ساعد وکیل، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۳۸.
۱۴. سادات میدانی، سید حسین (۱۳۹۴)، «*حق دادخواهی و مصونیت قضایی دولت‌ها: رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در اختلاف آلمان و ایتالیا*»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۶۹.
۱۵. سوئل، توماس (۱۳۸۲)، *اصول اساسی علم اقتصاد*، مترجم: محمد حسین وقار، تهران: اطلاعات.
۱۶. سبحانی، مهین (۱۳۸۹)، «*ناملی بر مصونیت کیفری مقام‌های عالی رتبه دولتی در جرایم بین‌المللی*»، پژوهشنامه حقوقی، شماره ۲.
۱۷. سهرابی، عظیم (۱۳۸۷)، «*مصونیت قضائی دولت‌ها و اموال آنان (۱)*»، قضاوت، شماره ۵۳.
۱۸. طباطبایی نژاد، سید محمد و طباطبایی نژاد، سید امیرحسین (۱۳۹۴)، *طرح دعوی نقض حقوق رقابت علیه اوپک و دفاع مصونیت: داستان تکراری در مراجع قضایی آمریکا*، مجموعه مقالات همایش مصونیت در حقوق بین‌الملل، تهران: گنج دانش و انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل متحد.
۱۹. عبدالمهی، محسن؛ شافع، میرشهبیز (۱۳۸۶)، *مصونیت قضایی دولت در حقوق بین‌الملل*، تهران: ریاست جمهوری.

۲۰. عبدالهی، سید محمد علی (۱۳۹۶)، *مصونیت دولت*، دکترین عمل دولت و صلاحیت محاکم داخلی، تهران: انتشارات قوه قضائیه.
۲۱. عبدالهی، محسن؛ خندان کوچکی، جمال (۱۳۹۶)، «*استثنای تروریسم در قوانین مصونیت ایران، آمریکا و کانادا*»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، شماره ۷۷.
۲۲. عسکری، پوریا (۱۳۹۴)، «*مصونیت دولت و اجرای آرای داوری سرمایه‌گذاری با تمرکز بر کنوانسیون ۱۹۶۵ واشینگتن*»، مجموعه مقالات همایش مصونیت در حقوق بین‌الملل، تهران: گنج دانش و انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل متحد.
۲۳. فاکس، هازل (۱۳۹۴)، «*استثنائات نسبت به مصونیت دولت در حقوق بین‌الملل اقتصادی مفهوم تجارنی (بازرگانی) تمایز بین اقدامات خصوصی و عمومی در دکترین محدودیت های مصونیت دولتی*»، مترجم: میثم اقبالی و بیتا قنبری، فصلنامه مطالعات مدیریت و حسابداری، شماره ۱.
۲۴. قنبری، حمید (بی تا)، «*محدودیت های بانک مرکزی رای دادگاه فدرال سوئیس در مورد پرونده لیبی علیه اکتیمون*»، تازه های اقتصاد، سال هشتم، شماره ۱۳۰.
۲۵. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۴)، *دوره مقدماتی حقوق مدنی، اموال و مالکیت*، انتشارات میزان.
۲۶. کریمی، عباس؛ پرتو، حمیدرضا (۱۳۹۱)، *داوری پذیری دعاوی مربوط به اموال عمومی و دولتی*، مجله پژوهش حقوق، شماره ۳۶.
۲۷. کامیستانی، کرم علی (۱۳۷۱)، «*مطالعه ای در اصول حقوق بین‌الملل (بررسی دو اصل تعیین سرنوشت ملل و اصل مصونیت دولت ها)*»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۳.
۲۸. موسوی، سید علی (۱۳۸۵)، «*کنوانسیون ملل متحد درباره مصونیت قضایی دولت ها و اموال آنها*»، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیستم، ش ۴.
۲۹. ممتاز، جمشید (۱۳۷۶)، *ایران و حقوق بین‌الملل*، تهران: دادگستر.
۳۰. مولایی، یوسف (۱۳۷۵)، «*وابستگی متقابل حقوق بین‌الملل عمومی و حقوق بین‌الملل خصوصی در مسئله صلاحیت*»، مجله ی دانشکده ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۳۵.
۳۱. هوهن فلدرن، زایدل (۱۳۹۳)، *حقوق بین‌الملل اقتصادی*، مترجم: سید قاسم زمانی، تهران: شهر دانش.

(ب) انگلیسی

1. Asiedu, Akrofi(1990), “central Bank Immunity and Inadequacy of the Restrictive Immunity Approach”, Canadian Yearbook of International Law.
2. Bauerle, James and MacKenzie, “F. Kevin I. (1978) American Antitrust Liability of Foreign State Instrumentalities: A New Application of the Parker Doctrine”, Cornell International Law Journal, Vol. 11.
3. Bledsoe, Robert,(1987), “The International Law Dictionary”.
4. Draft Articles on Jurisdictional immunities of states and Their Property [1991] YBILC, ii, part Two.
5. Dralle v. Republic of Czechoslovakia, Austria, Supreme Court, 10 May 1950, cited at: [www. Cahdidatabases.coe. int](http://www.Cahdidatabases.coe.int)> Details
6. European convention on state Immunity (Basle), 1972.
7. Mesch, Ferdinand (1974) “jurisdictional immunity of foreign states”, depaul law review, volume 230.
8. Mathew, Alderton, (2011), “The Act of State Doctrine: Questions of validity and Abstention from Underhill to Habib”. Melbourne Journal of International Law, Vol. 12.
9. International law Association, (1982) Notreal Draft Articles for a Convention on State Immunity, Report of the Sixteenth Conference (Motreal),.
10. Knuchel, Servrine, “State immunity and the promise of jus cogens”, vol9, Issue 2, Northwestern journal of international human right, (2011)
11. Pearl Petroleum Company Ltd & Ors v. The Kurdistan Regional Government of Iraq [2015] EWHC 3361 (Comm) (20 November 2015)
12. Redfern, Alan; Hunter, Martin (2015), Redfern and Hunter on International Arbitration, Oxford Publication.

13. Nigel Blackaby, Constantine Partasides QC, Alan Redfern, and Martin Hunter
14. Stewart , D.P, (2011) “The Immunity of state Officials Under the UN Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property”, Vanderbilt Journal of Transnational Law, vol. 44.
15. Second report on jurisdictional immunities of states and their property, by Mr. Sompong Sucharitkul, Special Rapporteur, Extract from the Yearbook of the International Law Commission: 1980, Vol.II(1) (A/CN.4/331 add. 1).
14. State Immunity Act, R.S.C. 1985, C. S-18 (SIA).
15. Tams, Christian J, & O-Keefe, Roger (2013),” The united nations convention on jurisdictional immunities of states and their property” ,oxford university press, first edition .
16. The Charkieh(1873), [L.R] 4A. & E. 59, High Court Of Admiralty cited at: <http://uniset.ca>> other.
17. United nations convention on jurisdictional immunities of states and their property (UNCJISP)Adopted by the general Assembly of the united nations on 2december 2004 (not yet in force)